

יש לכוף לקרובו של הנרצח לרדוף אחר הרוצח להעמידו בדין (צמח צדק)

גואל הדם

פתחא דסוגיא

נצטוינו בענין הרוצח אחרי שנתחייב מיתה בבית דין, שיבקשנו גואל הדם וירדוף אחריו וינקום נקמתו ממנו, שיביא אותו לבית דין ויומת כמשפטו, או שירצח אותו הגואל אם לא יוכל לו בית דין, ואם אין לו גואל דם שיעמידו לו בית דין אדם ממונה מהם לרדוף אחריו ולהיות גואל דמי הנרצח. והוא אמרו יתברך גואל הדם הוא ימית את הרוצח בפגעו בו. ובששי מסנהדרין אמרו גואל הדם הוא ימית את הרוצח, מצוה ביד גואל הדם, ומניין שאם אין לו גואל הדם שביט דין מעמידין לו גואל, תלמוד לומר בפגעו בו מכל מקום. וכבר ראינו מי שפירש זה ברוצח שוגג שיצא חוץ לעיר מקלטו, ושוה נאמר לדעת ר' יוסי שאומר מצוה ביד גואל הדם ורשות ביד כל אדם. ואין הלכה כן אלא כר' עקיבא דאמר הרשות ביד גואל הדם וכל אדם חייבין עליו (השגות הרמב"ן לספר המצוות לרמב"ם שכתב העשין).

ביאורא דתלמודא

גואל הדם מאי היא – כלומר מיתה שגואל הדם ממיתו לרוצח שוגג שיצא חוץ לעיר מקלטו (רש"י). **בפגעו בו מכל מקום** – אפילו בתוך ערי מקלט (רש"י במדבר לה יט). **מצוה ביד גואל הדם** – הרמב"ם כתב דמי שראוי ליורשו הוא הנקרא גואל הדם (ערוך לנר). **אין גואל הדם רשות ביד כל אדם** – הא דתליא רשות דכל אדם בשיש לו גואל הדם או לא, יש לומר דאם יש גואל הדם, אף דמשום הרוצח יש לו רשות להרגו, מכל מקום אין לו רשות מטעם גואל הדם כיון שעליו מוטל המצוה, אם כן אין רשות לאחר להרוג הרוצח ולבטל המצוה מגואל הדם (ערוך לנר). **רשות ביד גואל הדם, וכל אדם חייבין עליו** – והלכה כר' עקיבא ולא סוף דבר כשיצא אלא אף מעקרו (מאירי). מסתברא דבהא פליגי דהא ודאי בלשון מקרא איכא עשה וכיוצא בו שהוא מצוה, והיינו רובא ואיכא מיעוטא דהוה לשון רשות כדכתיב וגאל את ממכר אחיו וכיוצא בו, ר' יוסי סבר דבתר רובא אזלינן, ור"ע סבר דבכי הא שבא לקבוע מצוה בדמו של זה צריך מקרא מפורש (ריטב"א). **רוצח שיצא חוץ לתחום** – אם הרגו קודם שעמד בדין שנאמר עד עמדו לפני העדה למשפט, אבל אם אחר שנגמר דינו לגלות יצא מתחום עיר מקלטו והרגו גואל הדם פטור (קונטרס הראיות). **עד עמדו לפני העדה למשפט** – פירוש כדי שיהו

ליקוטא דתלמודא

שנו רבותינו (סנהדרין מה:): **גבי נהרג שביט דין מעמידין לו גואל הדם: גואל הדם מאי היא, דתניא גאל הדם ימית את הרצח, מצוה בגואל הדם, ומניין שאם אין לו גואל, שביט דין מעמידין לו גואל, שנאמר בפגעו בו, מכל מקום.**

ואמרו חכמינו (מכות יב.) דרשות ביד כל אדם לגאול הדם:

תנו רבנן ורצח גואל הדם את הרוצח, מצוה ביד גואל הדם, אין גואל הדם רשות ביד כל אדם, דברי רבי יוסי הגלילי. ר' עקיבא אומר רשות ביד גואל הדם, וכל אדם חייבין עליו. מאי טעמא דרבי יוסי הגלילי, מי כתיב אס רצח. ורבי עקיבא, מי כתיב ירצח. אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב רוצח שיצא חוץ לתחום, ומצאו גואל הדם והרגו נהרג עליו. כמאן לא כר' יוסי הגלילי ולא כר' עקיבא, הוא דאמר כי האי תנא דתניא, ר' אליעזר אומר עד עמדו לפני העדה למשפט מה תלמוד לומר, לפי שנאמר ורצח גואל הדם את הרוצח, יכול מיה, תלמוד לומר עד עמדו לפני העדה למשפט.

עוד שנינו שם בדיני גואל הדם:

תנו רבנן אם יצא יצא הרוצח, אין לי אלא במזיד, בשוגג מנין, תלמוד לומר אם יצא יצא, מכל מקום. והתניא במזיד נהרג, בשוגג גולה, לא קשיא, הא כמאן דאמר אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם, הא כמאן דאמר לא אמרינן דברה תורה כלשון בני אדם. אמר אביי מסתברא כמאן דאמר דברה תורה כלשון בני אדם, שלא יהא סופו חמור מתחלתו, מה תחלתו במזיד נהרג, בשוגג גולה, אף סופו במזיד נהרג, בשוגג גולה.

העדה מתרין בו שאם יפשע מכאן ואילך לצאת חוץ לתחומו, או אם לא ירצה לדור שם שיהא דמו מותר מכאן ואילך לגואל הדם אם יצא חוץ לתחומו (ריטב"א). אף ביד גואל הדם שיכול להרגו גם בשוגג כשמצאו חוץ לעיר מקלטו (מלבי"ם במדבר לה יב). **דברה תורה כלשון בני אדם** – פירוש דהא איכא מאן דאמר הכי ואפילו היכא דאיכא למידרש כי הכא (ריטב"א). **סופו חמור מתחלתו** – סופו צאתו חוץ לתחום תחלתו הרצחיה (רש"י).

אור תורה

גאל הדם הוא ימית את הרצח בפגעו בו הוא ימיתו. (במדבר לה יט)

והיו לכם הערים למקלט מגאל ולא ימות הרצח עד עמדו לפני העדה למשפט. (במדבר לה יב)

ואם יצא יצא הרצח את גבול עיר מקלטו אשר יגוס שמה. (במדבר לה כז)

האידנא אליבא דשמעתא

מה נכלל בגאולת דם

כתב בפתחי תשובה (ח"מ סימן תכ"ו) בשם הצמח צדק הקדמון דבגאולת דם נכלל גם שכירת מליצים והוצאות המשפט, וז"ל הנצרך לענינו: 'אחד שנהרג בדרך ונודע מי הרוצח ויכולין להנקם ממנו אם אחד מקרובי הנרצח יבקש דין עליו, הא ודאי דיש לכופ לקרובו של הנרצח שיהא רודף אחר הרוצח להעמידו בדין, כי מצוה מוטלת על גואל הדם להמית הרוצח, ואם אין הוא עצמו יכול להמיתו אם לא על ידי אחר בהוצאת ממונו, צריך להוציא ממונו על זה ככל מצות עשה שבתורה. ונראה דאין לחייבו שיוציא יותר מהרגילות, והנכון שאותן הוצאות היתרים יתנו מן הקהל כדי לגדור הפרצה'.

רוצח במזיד

מפשטות דקרא שאמרה תורה וכי יהיה איש שונא לרעהו ונתנו אותו ביד גואל הדם משמע דאיירי במזיד, אמנם רש"י בסוגיין מבאר דאיירי בשוגג, ובמאירי חלק על דברי רש"י וביארו במזיד, וז"ל: 'בהורג נפש במזיד נאמר בפרשת אלה מסעי גואל הדם הוא ימית את הרוצח, רצה לומר שמצוה עליו להשתדל במיתתו, ואם אין שם גואל או שאינו רוצח או שאינו יכול, בית דין מעמידין מי שישתדל על כך עד שיביאוהו לידם וידינוהו'. ע"כ. וכן ביאר הרמב"ן בסוגיין. אמנם הר"ן דרך שלישית היתה עמו, וכתב דאף דאיירי במזיד אין הכונה שגואל הדם בעצמו ימיתוהו אלא שיביאוהו לדין מות בפני בית דין.

גאולת דם מנכרים

בענין גאולת דם מרוצח נכרי כתב בשו"ת צמח צדק (סימן קי"א) דאף בכהאי גוונא שייכת מצוה זו, וז"ל: 'ואם לחשך אדם לומר דלמא אין מצוה אלא ברוצח ישראל אבל לא בגוי, הא ודאי לאו מלתא היא דמאי שנא ואין לזה סברא כלל, ואטו יהא דינו דגוי קיל מישראל, ואיתא נמי באגדה ויבחר לו חמשה חלוקי אבנים, אחד לשמו של הקדוש ברוך הוא ואחד לשמו של אהרן ושלושה לשלושה אבות העולם, אהרן אמר לא אני גואל הדם עלי לפרוע ממנו. ופירשו המפרשים מה שאהרן היה גואל הדם היינו על חפני ופנחס הכהנים, אהרן הוא גואל הדם שלהם, הרי מבואר דמיקרי גואל הדם להנקם מהרוצח אפילו כשהוא גוי כאהרן מגלית הפלשת'. ע"כ. וכן משמע מדברי שו"ת בעי חיי (ח"מ סימן צ"ו) שמכריע

שצריכים היורשים לחלוק בהוצאות למשפט הערל שהרג את אחיהם, מטעם גאולת דם. ובאגרות משה (או"ח ח"ה סימן י"ח) כתב לחלק בין נקמה לגאולת דם, וז"ל: 'ומה שכתב ללכת חוץ לתחום לנקום נקמת אביו, פלא. וכי היכן מצינו שיש בכלל מצוה לנקום, אף שהוא לכבוד אביו. ואולי כוונתו בדין גואל הדם על שהרג את אביו, למאן דאמר מצוה בגואל הדם, וצריך עיון גדול'.

דיני גאולת הדם בימינו

כתב בשולחן ערוך (ח"מ סימן ב ס"א) דאף בימינו יש לבית דין רשות לדון דיני מיתה. ובאורים (שם סק"ב) האריך לדון בדין זה, ומדבריו נראה שסובר שגאולת דם שייך נמי בימינו, ולכל הפחות למגדר מילתא, וז"ל הנצרך לענינו: 'כיון דקיימא לן דמצוה ביד גואל הדם להורגו ורשות ביד כל אדם, אם כן הכל נעשים עליו גואל הדם, ואף שאין רשות ביד גואל הדם להרוג רק אחר שנגמר דינו בבית דין, ואם כן בזמן הזה דליכא בית דין ליכא דין גואל דם, מכל מקום בזו ודאי למגדר מילתא אמרינן דיש לו אף בזמן הזה דין גואל הדם'. ע"כ. ובקצות החושן (שם סק"א) הסתפק האם מצוה זו שייכת בימינו, וז"ל הנצרך לענינו: 'אלא דבזמן הזה יש להסתפק אי שייך דינא דגואל הדם, כיון דעל כל פנים בעינן קבלת עדים להודיע אמיתות הדבר שהרגו הרוצח, ואנן הדיוטות אנן ואין אנו רשאים לקבל עדות נפשות, או אפשר כיון דלדעת הרמב"ם אפילו הכחישו עצמם בבדיקות נמי רשות ביד גואל הדם, ולא גרע מהורג שלא בכוונה, אם כן גם אנו למידין בזמן הזה דלא גרע מהורג שלא בכוונה וצריך עיון'. ע"כ. אמנם החוות יאיר (סימן קמ"ו) כתב, שמסתבר לומר שדין גואל הדם נוהג רק כאשר הסנהדרין ממיתים. אבל כאשר הסנהדרין עצמם לא ממיתים, לא יתכן שיוכל האדם לעשות דין גאולת דם לעצמו, ובפרט בדיני נפשות החמורים. ובשואל ומשיב (קמא ח"ג סימן ק"צ) הביא ראיות לכך שדין גואל הדם נוהג בימינו חדא מדברי הרא"ש (שו"ת הרא"ש סימן נ"ז) שדן בדין גואל הדם אם פסול להעיד על מעשה רצח, ומשמע ממנו שדין זה נוהג גם בימינו. ועוד הביא מדברי הצמח צדק (סימן קי"א) שהובאו לעיל, שכתב בפירוש שהחייב מוטל על גואל הדם, שאין קרוב ממנו לנרצח, לדאוג לכך שהרוצח יעמוד לדין ויבא על עונשו.

עומקא דסוגיא

שמבאר את דעת הרמב"ם דאיירי בב' עדים אלא שהיתה עדות מיוחדת, ועיין עוד במורה הנבוכים (ח"ג פרק מ) שכתב שם אודות התועלת הגדולה שיש בגאולת דם ושם בית דין לא יהרגוהו, יהרגוהו המלך, ואם לא יהרגוהו המלך גואל הדם יהרגוהו ועירים עד שיתנכל עליו להרגו.

א. בענין גואל הדם בימינו עיין מה ברמב"ם (הלכות רוצח פ"ו ה"ה) שכתב דאף אם יש רק עד אחד שהרגו לזה, אין לגואל הדם דמים. ועיין עוד באור שמוח (שם פ"ב ה"ד) שכתב דאף אם לא נגמר דינו דהרגו בשוגג אין לגואל הדם דמים. ועיין שם בהשגות הראב"ד שהשיג עליו וכתב דתימא הוא איך נאמין בעד אחד להתיר דמו של זה לגואל הדם. ועיין בכסף משנה שם

למגדר מילתא אמרינן דיש אף בזמן הזה דין גואל הדם

(אורים)

מראי מקומות

- א. סנהדרין מה:
- ב. מכות יב.
- ג. פתחי תשובה ח"מ סימן תכ"ז
- ד. שו"ת צמח צדק סימן קי"א
- ה. שו"ת בעי חיי ח"מ סימן צ"ו
- ו. שו"ת אגרות משה א"ח ח"ה סימן י"ח
- ז. שולחן ערוך ח"מ סימן ב ס"א
- ח. אורים שם סק"ב
- ט. קצות החושן שם סק"א
- י. חוות יאיר סימן קמ"ו
- יא. שו"ת שואל ומשיב קמא ח"ג סימן ק"צ
- יב. שו"ת הרא"ש סימן נ"ז
- יג. רמב"ם הלכות רוצח פ"ו ה"ה
- יד. אור שמח שם פ"ב ה"ד
- טו. מורה הנבוכים ח"ג פרק מ